

Jerzy Duma

Dawne słowiańskie nazwy wzgórz i wzniesień na Pomorzu Zachodnim od XII do XIV wieku

Prace Językoznawcze 3, 31-38

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Duma
Olsztyn, Warszawa

Dawne słowiańskie nazwy wzgórz i wzniesień na Pomorzu Zachodnim od XII do XIV wieku

Ancient Slavic names of hills and heights in the region of Western Pomerania from the 12th century to the 14th century

The paper presents an etymological and structural analysis of the names of hills in the region of Western Pomerania (certified till the 14th century) as well as their geographical dislocation.

Nazwy wzgórz i wzniesień Pomorza Zachodniego – ze względu na występowanie tutaj obiektów o niewielkich rozmiarach i wysokości oraz ze względu na rzadkie o nich wzmianki w źródłach – stanowią nikły procent wszystkich nazw terenowych, jakie zapewne występowały na tym obszarze w średniowieczu do XIV w. włącznie. W przeciwieństwie do pomorskich nazw rzek, w nazwach wzgórz nie zachowały się samodzielnie dawne przedśłowiańskie nazwy, które można by było odnieść do tzw. okresu „hydronimii staroeuropejskiej” i związanej z nią ewentualnej warstwy przedśłowiańskich oronimów. Tego typu nazwy występują np. na południu naszego kraju, np. *Tatry* i *Karpaty*¹.

Badania archeologiczne pierwsze ślady Słowian na Pomorzu Zachodnim, a ściślej mówiąc – na zachodnich jego krańcach graniczących z Meklemburgią oraz na Ziemi Pyrzyckiej określają dopiero na VI w. n.e. Jeszcze w VII i VIII w. n.e. W. Łosiński obserwuje występowanie – zwłaszcza w środkowych częściach dzisiejszego Pomorza Zachodniego – znacznych skupisk pierwotnej ludności z okresu kultury tzw. „wpływów rzymskich”². Obszar Pomorza Szczecińskiego i Środkowego był zasiedlany przez Słowian głównie z kierunku zachodniego, o czym świadczą liczne cechy językowe, łączące dawne zachodniopomorskie gwary słowiańskie z obszarem Meklemburgii, gdzie – według badań archeologicznych – Słowianie dotarli trochę wcześniej – zapewne poprzez obszar Śląska i Łużyc³.

¹ Por. T. Milewski: *Nazwy z terenu Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryskie*. [W:] *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego*. Warszawa 1969, s. 279–280.

² W. Łosiński: *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*. Wrocław 1982, s. 29–32, 44.

³ Zob. E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych*. Warszawa 1996; J. Duma: *Próba odtworzenia słowiańskich dialektów*

Do wyjątków zaliczyć można takie nazwy wzgórz, które mogłyby pochodzić z okresu przedślowiańskiego, lub – co wydaje się bardziej prawdopodobne – są związane ze skandynawską lub duńską żeglugą przybrzeżną penetrującą południowe wybrzeża Bałtyku. Można tu przytoczyć nazwę dużego wzgórza *Rewekol* pod Smołdzinem (*Revecol mons* 1618 Lubin)⁴ czy też oboczną, wczesnośredniowieczną niesłowiańską nazwę miejscowości Wolin. Ta osada, która przez Słowian została założona w VII–VIII w. na pustej wydmie piaszczystej na lewym brzegu Dziwny, nosiła we wczesnym średniowieczu oboczną nazwę germańską *Jomsborg*⁵. Nazwa ta wykazuje etymologiczne nawiązania do apelatywów germańskich, a jako że odnosi się do grodu słowiańskiego, trudno łączyć ją z czasami sprzed osadnictwa słowiańskiego, czyli z okresem do V w. n.e. Inne nazwy germańskie na wybrzeżu, jak np. *Oksywie*, *Hel*, mają często trudny do określenia czas powstania – są jednak w większości późniejsze niż nazwy słowiańskie.

Przedślowiańską hydronimię tego terenu, a zwłaszcza nazwy rzek, znamionuje bowiem to, że można ją odnosić głównie do pierwiastków indoeuropejskich, nie tylko germańskich. Archaiczna, zapewne przedślowiańska nazwa wzgórza *montem... Divenow*⁶ 1308 PU IV 316 jest bez wątpienia związana z nazwą rzeki, która obecnie nosi nazwę *Dziwna*. Przedślowiańskie zachodniopomorskie oronimy, jeśli już wykazują archaiczne, staroeuropejskie pochodzenie to przeważnie tylko wtedy, gdy nawiązują do przedślowiańskiej hydronimii.

Podobne przeniesienia nazw różnych obiektów można obserwować także w obrębie samych nazw słowiańskich, choć czasami wynikać ono może z trudności przy interpretacji łacińskiego średniowiecznego dokumentu, por. *montem longum*,

Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych. [W:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*. Łódź 1988, s. 241–252; W. Mańczak: *Skąd przyszli Kaszubi. V Konferencja Słowińsko-Kaszubska*. Red. W. Łysiak. Poznań 1999, s. 135–138.

⁴ Nazwa związana jest ze skandynawskim *rev*, niem. *rif* 'skała, rafa, mielizna' i st.nord. *kollr* 'okągły szczyt, wierzchołek, czaszka' SSS II 560, por. też E. Rzetelska-Feleszko: *Nazwa góry „Rowokół”*. [W:] *Studia Kaszubsko-Słowińskie*, Leba 1992, s. 187–188.

⁵ Por. RospSE 435 oraz PSz 88–9. W I cz. st.germ. *Holm* por. pol. *chelm*; w II cz. *Berg* 'wzgórze'. Nazwa w postaci *at Jómi* 1047 oraz u Adama z Bremy w przekazie odnoszącym się do wydarzeń z 986 r.: *Jumne, Jumme* notowana była pierwotnie bez członu identyfikującego zob. SSS II 339.

⁶ HE IV, s. 18–19 od pie. rdzenia **dei-* || **di-* oznaczającego 'jasność, światło, bóstwo', tkwiącego także w polskim wyrazie *dzień* < **db-nь*. Suf. **-v-* oraz słowiański **-bn-*. Miej prawdopodobnie jest wywodzenie nazwy rzeki od słów. przym. **divьnъ* 'dziki, pozostający w stanie natury, pierwotny' SP III 234. Podobnie nazwy pozostałych ramion rzeki Odry: *Peene* i *Świna* interpretowane są dziś jako nazwy przedślowiańskie, por. J. Udolph: „*Peene*”, *Wort und Name im deutsch-slavischem Sprachkontakt. Ernst Eichler von seinen Schülern und Freuden*. Wyd. K. Hengst, D. Krüger, H. Walther przy udziale I. Bily. Köln–Weimer–Wien 1997, s. 297–309; J. Duma: *Elementy obce w hydronimii Pomorza Szczecińskiego (nazwy „staroeuropejskie”)*. „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Linguistica” 1993, 27, s. 67–72.

gui adiacet ('leży obok') Neribne 1259 PU II 59. Tutaj określenie łacińskie *montem longum* właściwie odnosi się do jakiegoś 'długiego wzgórza', a podana dalej nazwa *Neribne* – do pobliskiego jeziora słynącego z braku ryb⁷.

W artykule tym zwrócę uwagę tylko na słowiańskie nazwy wzgórz nie powiązane etymologicznie z nazwami rzek, jezior lub z nazwami miejscowości. Materiał historyczny pochodzi głównie z *Pommersches Urkundenbuch* (PU).

Większość dawnych, notowanych w XIII i XIV w. nazw wzgórz i pagórków ma etymologię słowiańską⁸. Poniższy materiał podaję w formie rekonstrukcji w porządku alfabetycznym.

1. ***Běla(ja) Gora** wzgórze koło Świnoujścia: *Belgor* i *Wittenberc* 1246 PU I 523, *Bealgor* i *Wittenberge* 1256 PU II 30.

2. ***Dupna Mogyla** wzgórze koło Drawska: *montem lapideum* (kamieniste) *Dupna muggula* 1254 PU II 5, LorH 27 – I cz. = adi. *dupna* tu w znaczeniu 'pełna wykrotów i zagłębień'; II cz. = ap. *mogila* dawniej 'wzgórze'.

3. ***Grim(sberg)** wzgórze koło m. Włodarka koło Grafic: *locum... Grimmesberch* 1312 PU V 64 — I cz. zapewne od n. os. *Grzym*, *Grzymek* SSNO.

4. ***Xl'mь** wzgórze koło Trzebiatowa: *Holm* 1285 PU II 550 — N. = słow. ap. **xl'mь* 'wzgórze'.

5. ***Xl'mь (Berg)** wzgórze koło Koszalina: *Cholin* 1214 Dre I 81, *Cholberch* 1251 PU I 636, *Cholm* 1284 PU II 527 — I cz. jw.; II cz. niem. *Berg*. W innych przekazach nazwa zostaje zniekształcona: *Golsin* 1275 PU II 306, może w związku z ap. *goły*, por. niem. nazwę tego wzgórza: *Gollenberg*.

6. ***Jastrębova Gora** wzgórze koło Sławna: *Stremogure* 1229, *Jastremowogora* 1306 LorH 38 – I cz. = adi. od ap. *jastrząb*.

7. ***Jazvinь(kь)** wzgórze koło Darłowa: *paruum montem... Jaswin* 1275 PU II 303, *montem... Jazwineke* 1299 PU III 366, *Iaswineke* 1306 PU IV 249, *Jazwin* 1308 PU IV 313 – Nazwa pochodzi od ap. ps. **jězvь*, por. pol. *jaźwicz* 'borsuk' SISE I 534–5; z suf. *-in*, później z suf. *-inek*. Jako podstawa nazwy możliwa była też nie poświadczona forma **jazvinь* ewentualnie **jazvinьkь* 'borsuk' jako apelatywne rozszerzenie starszego **jězvь*.

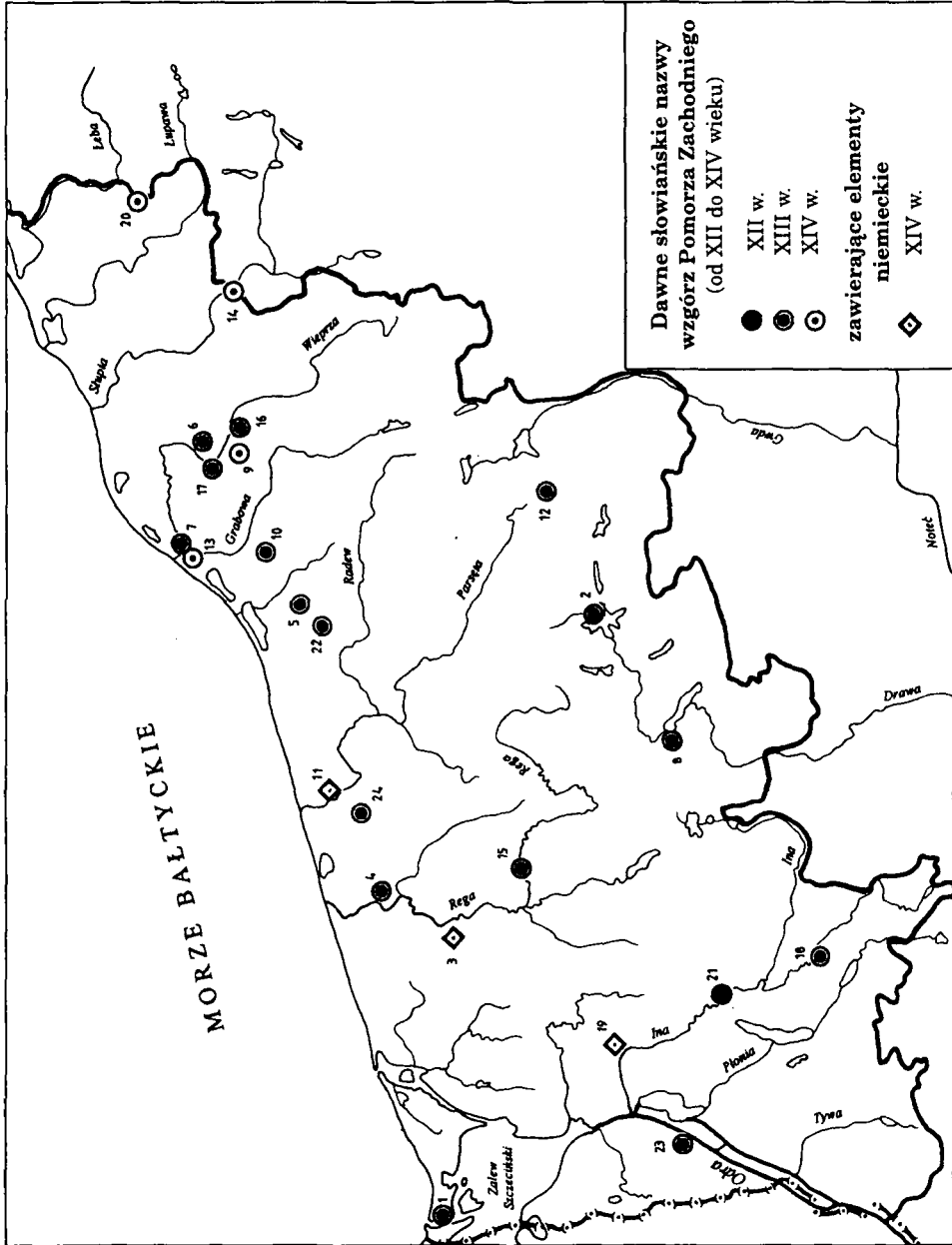
8. ***Kalunjь** wzgórze nad Jeziorem Drawskim: *montem Calvum* 1251 PU I 646 – Zapewne od ap. *kał* 'błoto'; suf. **-uń*.

9. ***Каменьна Gora** wzgórze koło m. Domasławice (koło Sławna): *Camyna gora* 1317 PU V 340.

10. ***Kunьja Gora** wzgórze na wschód od m. Skibno koło Koszalina i Sławna: *monts Cunagur* 1275 PU II 303 – I cz. to adi. od ap. *kuna*.

⁷ F. Lorentz określa obiekt jako *Ort* 'miejsce' LorH 80.

⁸ Zdarzają się jednak też nazwy niemieckie, por. *Difberch* 1321 PU VI 29, później *Dewsborg* na pd. od Białogardu – może od niem. *Dieb* 'złodziej'.

11. **Kozǫk(enberg)* wzgórze koło Kołobrzegu: *Cuscenbergh* 1316 LorH 58 – Może I część związana ze słow. ap. *kózka*.

12. **Měljunjb* wzgórze koło m. Bolegorzyno i Uraz w dawnym pow. szczecińskim: *montem Melum* 1251 PU I 646, *Melum* 1364 CdB 24 72 – Może n. od ap. **miel* 'młyn', por. *mielnica* 'ts.' SW lub od n. os. **Mielun*, **Mielom* por. *Mieloch* SSNO.

13. **Mogyla* pagórek koło m. Łącko i Domaślawice koło Darłowa: *montem Mogula* 1317 PU V 340 – Nazwa = ap. *mogila* dawniej 'wzgórze'.

14. **Mogylky* miejsce na granicy byłych powiatów bytowskiego i słupskiego: *Mogelike* 1400 LorH 74 – od ap. *mogilka* 'wzgórek' w pl.

15. **Sloměnoje* wzgórze na pn-z od m. Resko: *montem Zlomene* 1288 PU III 36 – N. = adi. od ap. *sloma*. Mniej pewne odczytanie nazwy jako **Zlamane*.

16. **Stěna* wzgórze k. m. Niemica nad rz. Grabowa na pd-z od Sławna: *montem... Scina* 1275 PU II 303, *Schina* PU II 306, *Stina* 1308 PU IV 313 – Może od ap. *ściana* m.in. 'stromizna'.

17. **Stroma Gora* koło Sławna: *Stremogure* 1299 PU III 366.

18. **Svinjara Mogyla* wzgórze na pn. od m. Dolice: *monticulos Suineromoguliz* 1233 Dre I 159, *Swineromogula* 1233 LorH 121, *Smyneromogola* 1295 PU III 231, *Smineromogola* 1313 PU V 117 itd. Inne zapisy bardzo zniekształcone – I. cz. to gen. sg. od ap. *świniarz*, końcówka **-a*.

19. **Těxan(sberg)* wzgórze koło Goleniowa: *montem... Techensberch* 1314 PU V 162 – I cz. zapewne od słow. n. os. *Ciechan* (: *Ciechosław*) Malec 67.

20. **Viseľča Gora* na granicy dawnych powiatów lęborskiego i słupskiego: *Viszczelczegor* 1400 LorH 136 – I cz. to adi. od ap. *wisielec* 'człowiek, który się powiesił lub którego powieszono'; suf. **-ja*. Por. n. wzgórze *Hapatykarza* koło Strzelina na Śląsku nazwane tak dla upamiętnienia samobójczej śmierci aptekarza. Mogło to być też jakieś dawne miejsce straceń.

21. **Vl'ča Gora* koło Stargardu Szczecińskiego: *montem Wolsigore* 1186–7 PU I 136 – I cz. to adi. od ap. *wilk*, z pomorskim rozwojem **l' > ol*.

22. **Volova Gora* wzgórze na wsch. od m. Skibno k. Koszalina: *montem Wolowagora* 1275 PU II 303 – I cz. to adi. od ap. *wół*.

23. **Vozb* wzgórze k. m. Podjuchy i Klucz nad Odrą: *montem nomine Voz* 1226 PU I 295 – N. = ap. *wóz* tutaj może w znaczeniu 'miejsce przejazdu, przeprawy'.

24. **Vygono(va) Mogyla* wzgórze koło m. Unieradz i Siemyśl koło Kołobrzegu: *hubell... Wigonmogulo* 1294 PU III 220 – I cz. to zapewne adi. od ap. *wygon* m.in. 'wspólne pastwisko pod wsią' SW.

W większości wypadków przedstawione wyżej nazwy mają dokładnie zapisany słowiański sufiks, a niekiedy nawet końcówkę i dlatego można dokonać ich klasyfikacji formalnej.

I. Nazwy prymarne:

1. rzeczownikowe: **Xl'mъ* (4, 5), **Mogyla* (13), **Mogylъky* (w pluralis) (14), **Stěna* (16), **Vozъ* (23)

2. przymiotnikowe: **Sloměnoje* (15) (przym. relacyjny do *słoma* z suf. *-ěno- odmiany złożonej).

II. Nazwy derywowane (rzeczownikowe):

a) z suf. *-(in)ъкъ: **Jazvinъ* || **Jazvinъкъ* (7) (o ile nie było na obszarze Pomorza Zachodniego apelatywów o identycznej budowie w znaczeniu 'bor-suk')

b) z suf. *-unjъ: **Kalunjъ* (8), **Měljunjъ* (12).

III. Composita:

1. z członem wyróżniającym równym przymiotnikom jakościowym: **Běla Gora* (1), **Stroma Gora* (17).

2. z pierwszym członem równym przymiotnikom relacyjnym:

a) z suf. *-ja: **Kunъja Gora* (10), **Viselъča Gora* (20), **Vl'ča Gora* (21).

b) z suf. *-ъn-: **Durъna Mogyla* (2), **Kamenъna Gora* (9)

c) z suf. -ova: **Jastrębova Gora* (6), **Volova Gora* (22), **Vygonova Mogyla* (24)

3. z pierwszym członem rzeczownikowym w formie G. sg.: **Svinjara Mogyla* (18)

4. z pierwszym członem słowiańskim z dodaną niemiecką końcówką oraz z niemieckim członem utożsamiającym: **Grim(sberg)* (3), **Kozъk(enberg)* (11), **Těxan(sberg)* (19).

Większość nazw wzgórz stanowią zatem composita (14 nazw), z których trzy utworzono z elementami niemieckimi. Tzw. formy hybrydalne tworzą już nowszy model nazewnictwa terenowego, który w nazwach terenowych typu *Borkenbruch* coraz bardziej dominować będzie w następnych wiekach na Pomorzu Zachodnim. Wymiana mikrotoponimii ze słowiańskiej na niemiecką prowadzi czasami poprzez tego typu nazwy hybrydalne, w których element słowiański jest coraz słabiej rozpoznawalny i często wieloznaczny⁹.

Większość nazw wzgórz Pomorza Zachodniego składa się z dwóch członów: wyróżniającego i utożsamiającego, który równy jest ap. **gora* 'góra' (7 razy) lub **mogyla* 'mogiła, wzniesienie' (3 razy). W substytucjach niemieckich drugi człon zastępowany bywa niem. ap. *Berg* (3 razy). Jako pierwsze człony wyróżniające występują przymiotniki utworzone od rzeczowników oznaczających nazwy

⁹ Por. np. n. terenowa **Borъk(e Mohre)* błoto na pd-w od m. Lipie na pn-w od Świdwina 52: *Borcke Mohre* 1780 MpSchm. 23 — I. cz. ap. *borek* 'bór, las' SW zob. niżej. W podstawie możliwa też słow. n. os. *Bork* (: *Borzysław* Malec 1982:65), niem. n. os. *Bork, Börk* Gottschald 202 lub — co jednak mało prawdopodobne — dniem. ap. *borke* 'kora, skóra' Lübben 63; II cz. to niem. ap. *Moor* 'błoto, bagno'.

ptaków i zwierząt: *jastrzab, kuna, kózka, wilk, wół*. Część członów wyróżniających wykazuje pochodzenie od nazw osobowych lub określeń ludzi, np. *świniarz, Grzym, Ciechan, wisielec*. Rzadziej są to określenia topograficzne i terenowe np. *dupna* tutaj zapewne 'góra pełna zapadlisk, wykrotów', *kamienna, wygonowa*.

Rozmieszczenie słowiańskich i hybrydalnych nazw wzgórz przedstawia załączona mapa. Najwięcej słowiańskich nazw wzniesień skupiło się wokół Koszalina, Sławna i Darłowa. Trudno jest ten fakt historycznie umotywić. Zapewne w tych okolicach przy sporządzaniu opisów granic posiadłości ziemskich w XIII–XIV w. spotykano jeszcze wtedy liczne słowiańskie nazwy terenowe, w tym także nazwy wzgórz. Wniosek ten skonfrontować jednak należy z wynikami badań innych nazw terenowych tego terenu. Na pozostałym obszarze średniowieczne nazwy wzgórz występują w większym rozproszeniu. Uderza zwłaszcza brak poświadczeń takich nazw na wschód od Wieprzy w kierunku terenów kaszubskich. Nie wynika to z braku wzniesień na tym obszarze lecz zapewne ze słabszej w okresie XII–XIV wieku dokumentacji źródłowej dla tego terenu. Nieliczne nazwy hybrydalne sytuują się od Parsęty w kierunku Odry. Na lesistym i pagórkowatym terenie południowej granicy badanego obszaru Pomorza średniowieczne słowiańskie nazwy wzgórz występują w rozproszeniu.

Jednak na podstawie tak szczątkowo zachowanego nazewnictwa nie można wnioskować o strukturze istniejących na Pomorzu Zachodnim słowiańskich nazw wzgórz, czy – szerzej – nazw terenowych w ogóle. Dawnego, istniejącego tutaj bogatego słowiańskiego nazewnictwa terenowego nie da się już bowiem nigdy odtworzyć. Występujące w XIX i w XX wieku pomorskie nazwy wzgórz mają przeważnie niemiecki rodowód. Można tylko przypuszczać, że dawne słowiańskie nazwy wzgórz Pomorza Zachodniego, pochodzące sprzed okresu germanizacji tych ziem, w niewielkim tylko stopniu różniły się pod względem budowy lub motywacji od podobnych nazw występujących na Kaszubach lub na innych obszarach Polski.

Wykaz skrótów

- Dre – F. Dreger: *Codex Diplomaticus oder Sammlung der die Geschichte Pommerns und Rügianisch- und Kaminsche auch andere benachbarte Lande angehen*. Bd. 1: bis Anno 1269. Stettin 1748.
- Gottschald – M. Gottschald: *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*. Berlin 1971.
- LorH – F. Lorentz: *Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorze Zachodnie)*. Bearb. von F. Hinze. Berlin 1964.
- Lubin – E. Lubinus: *Nova illustrissimi Principatus Pomeraniae descriptio...* Amsterdam 1618.

- Lübben – A. Lübben: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Darmstadt 1980.
- Malec – M. Malec: *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Wrocław 1982.
- MpSchm – *Schmettausche Karten von Pommern*, 1780. Wyd. H. Hinkel [W:] *Historischer Atlas von Pommern*. Köln–Wien 1969.
- PU – *Pommersches Urkundenbuch*. Wyd. II. T. I. Köln–Wien 1970. T. II–VI. Köln–Graz 1961; T. VII. Köln–Graz 1958; T. VIII. Köln–Graz 1961; T. IX. Register zu Band VII u. VIII. Köln–Graz 1962.
- SISE – F. Sławski: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I. Kraków 1952 nn.
- SP – *Słownik prasłowiański*. T. I. Wrocław 1974 nn.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*. T. I–VII. Wrocław 1965–1987.
- SSS – *Słownik starożytności słowiańskich*. T. I–VIII. Wrocław 1961–1996.
- SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego*. T. I–VIII. Warszawa 1900–1927.

Summary

Medieval Slavic names of hills, recorded in the documents from the 12th–14th centuries are usually compound (consist of two parts). Their largest number can be found between Koszalin, Sławno and Darłowo. Hybrid names, including a Slavic element and a German one, are still sparse and appear in the western part of the examined area.